

About comparative analysis of somatisms in German and Uzbek languages

Makhmud MIRZAKARIMOV¹

University of Economics and Pedagogy

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2025
Received in revised form
10 April 2025
Accepted 2 April 2025
Available online
25 May 2025

Keywords:

anatomy,
somatism,
perceptual model,
language,
person.

ABSTRACT

This article discusses the views of several linguists on the analysis of somatic lexemes in the concepts of somatic field, somatic concept, lexical-cognitive memory of language speakers, and physical person.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss5/S-pp315-319>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Nemis va o'zbek tillaridagi somatizmlarni qiyosiy tahlili xususida

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

anatomiya,
somatizm,
idrok modeli,
til,
shaxs.

Ushbu maqolada somatic maydon, somatik tushuncha, til egalarining leksik-kognitiv xotirasi va jismoniy odam tushunchalarida somatik leksemalarning tahliliga doir bir qancha tilshunos olimlarning qarashlari haqida fikr yuritiladi.

О сравнительном анализе соматизмов в немецком языке и узбекском языках

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

анатомия,
соматизм,
когнитивная модель,
язык,
личность.

В данной статье рассматриваются взгляды ряда лингвистов на соматическую сферу, соматический концепт, лексико-когнитивную память владельцев языка, а также анализ соматических лексем в понятиях физического человека.

¹ Lecturer, University of Economics and Pedagogy.

Inson tanasi a'zolari, qismlari yoki ularga bog'liq tushunchalar – somatizmlar asosida shakllangan frazeologizmlar ko'pincha metaforik ma'noda ishlatiladi. Somatizmlar har qanday tilning obrazli va ifodali qatlamini boyitadi, chunki ular inson tajribasi, his-tuyg'ulari va dunyoqarashini aks ettiradi. Lingvistik tahlil nuqtai nazaridan somatizmlarni bir nechta jihatdan o'rganish mumkin:

Semantik tahlilga e'tibor bersak, somatizmlar ko'pincha o'zining asl ma'nosidan uzoqlashib, metaforik yoki metonimik ma'noga ega bo'ladi. Masalan:

- **O'zbek tilida:** "Qo'lini ko'tarmoq" (haqiqiy ma'noda qo'lni ko'tarish emas, balki biror ishga kirishmoq yoki harakat qilmoq).

- **Ingliz tilida:** "To have a big mouth" (katta og'izga ega bo'lmoq – ko'p gapiradigan, sir saqlay olmaydigan odam).

Z.A. Bogusning dissertatsiya tadqiqotlari har birida alohida somatik maydon yaratadigan rus va ingliz tillarining somatik lug'atini tahlil qilishning semantik so'z yasash va lingvokulturalogik jihatlariga to'xtaladi. Somatizmlar, boshqa narsalar qatorida, omonimlarning shakllanish manbai sifatida qaraladi, shuningdek, muallif til egalari(o'rganilayotgan til) ning "kognitiv xotirasi"ning somatik komponentli turg'un iboralarning semantikasi va tuzilishida aks etishi bilan qiziqadi [1].

Semantik tahlilda somatizmning asl (denotativ) va ko'chma (konnotativ) ma'nolari o'rtasidagi bog'lanish, shuningdek, uning madaniy kontekstdagi o'rni o'rganiladi.

Strukturaviy tahlilni kuzatsak, somatizmlar tuzilishi jihatidan turli shakllarda bo'ladi:

- **Oddiy so'z birikmalari:** "Bosh og'rig'i" (muammo yoki tashvish).

- **Frazeologik birikmalar:** "Yurak ezilmoq" (qayg'u yoki alam his qilmoq).

- **Maqollar va hikmatli so'zlar:** "Ko'z ko'r, quloq eshitadi" (biror narsani bilish yoki sezish).

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, "leksik-frazeologik somatik maydonning madaniy-milliy talqini... bizga dunyoning sodda tasvirini shakllantirish mexanizmlarini, shu jumladan, insonning o'zini-o'zi, haqiqiy dunyoni bilishdagi ulkan rolini tushunishga imkon beradi" [2].

Tahlilda somatizmning sintaktik tuzilishi, undagi so'zlarning o'zaro bog'lanishi va grammatik shakllari ko'rib chiqiladi.

Madaniy va antropologik tahlilda esa, somatizmlar ko'pincha xalqning dunyoqarashi, madaniyati va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Masalan:

- O'zbek tilida "yurak" so'zi ko'pincha his-tuyg'u, sevgi yoki jasorat bilan bog'liq: "Yuragi katta" (saxiy yoki jasur).

- Turk tillarida "bosh" so'zi ko'pincha yetakchilik yoki aql bilan bog'lanadi: "Basi çekmek" (yetakchilik qilmoq).

Madaniy tahlilda somatizmlarning qaysi tana a'zosi asosida shakllangani va bu a'zoning ma'lum bir madaniyatdagi ramziy ma'nosi o'rganiladi.

Qiyosiy tahlilda turli tillardagi somatizmlarni solishtirish ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Masalan:

- O'zbek tilida: "Qo'l tekkizmoq" (biror ishga aralashmoq yoki muvaffaqiyatsiz urinish).

- Rus tilida: "Ruki cheshutsya" (biror ishni qilishga ishtiyoq).

G.V. Tokarev "muloqot" konseptining lingvakulturalogik tavsifida "til" somatizmini (bu biz tadqiq qilayotgan konseptning asosiy nomi) uni rus tilida ifodalovchi kalit so'zlardan biri deb ataydi. Muallifning so'zlariga ko'ra, tilmuloqot konseptining ramzi xarakterini oladi [3].

Qiyosiy tahlil universal va milliy xususiyatlarni aniqlashda muhimdir.

Pragmatik tahlilda somatizmlar nutqda qanday ishlatilishi, ularning kommunikativ funksiyasi va kontekstga ta'siri o'rganiladi. Masalan, "ko'z qo'yish" iborasi ijobiy (biror narsani xohlash) yoki salbiy (hasad qilish) ma'noda ishlatilishi mumkin, bu esa kontekstga bog'liq.

O'zbek tilida somatizmlarga misollar:

- **Bosh:** "Bosh qotirmoq" (o'ylamoq, muammo yechmoq).
- **Yurak:** "Yuragi to'xtamoq" (qo'rquv yoki hayajondan).
- **Qo'l:** "Qo'l kirmoq" (biror ishda tajribaga ega bo'lmoq).
- **Ko'z:** "Ko'z yummoq" (o'lmoq yoki e'tiborsiz qoldirmoq).

Somatizmlar lingvistik tahlilning muhim ob'ekti bo'lib, ular tilning semantik, sintaktik, madaniy va pragmatik jihatlarini o'rganish imkonini beradi. O'zbek tilida somatizmlar xalqning dunyoqarashi va obrazli tafakkurini aks ettiradi, shuning uchun ularni tahlil qilish til va madaniyat o'rtasidagi aloqani chuqur anglashga yordam beradi.

I.G. Podgorbunskaya, ingliz tilining idiomatik vositalari bilan bilimlarni ifodalash masalasi doirasida, (tongue) leksemasini idiomalarning tarkibiy qismi sifatida communication (muloqot) konseptining ramzi sifatida ko'rib chiqadi va bu komponentning "majoziy" komponentining idiomasi hosil qilishini aytadi, chunki "til evolyusiyasi jarayonida hissiy tasvir mavhum o'ylay boshlaydi va ramzga aylanadi" [4].

Nemis va o'zbek tillaridagi somatizmlarni qiyosiy tahlil qilish ularning o'xshashliklari va farqlarini, shuningdek, har bir tilning madaniy va lingvistik xususiyatlarini ochib beradi. Somatizmlar (inson tanasi a'zolari asosida shakllangan frazeologik birikmalar) har ikkala tilda ham keng tarqalgan bo'lib, ko'pincha metaforik ma'noda ishlatiladi. Quyida nemis va o'zbek tillaridagi somatizmlarni semantik, strukturaviy va madaniy jihatdan qiyoslandi:

1. Semantik qiyoslanish.

Har ikkala tilda somatizmlar inson tanasi a'zolariga asoslanib, his-tuyg'u, xatti-harakat yoki holatni ifodalaydi. Biroq, ma'nolar madaniy kontekstga qarab farq qilishi mumkin.

• O'zbek tili:

- **Yurak:** "Yuragi katta" – saxiy yoki jasur odamni tasvirlaydi.
- **Ko'z:** "Ko'z yummoq" – o'lmoq yoki biror narsaga e'tiborsiz qolmoq.
- **Qo'l:** "Qo'l tekkizmoq" – biror ishga aralashmoq yoki muvaffaqiyatsiz urinish.

• Nemis tili:

◦ **Yurak (Herz):** „Ein großes Herz haben“ – o'zbek tilidagi "yuragi katta"ga o'xshab, saxiy yoki mehribon odamni anglatadi.

◦ **Ko'z (Auge):** „Ein Auge zudrücken“ – o'zbek tilidagi "ko'z yummoq"ning bir ma'nosiga yaqin, ya'ni biror xatoga e'tiborsiz qolmoq yoki kechirmoq.

◦ **Qo'l (Hand):** „Die Hände in den Schoß legen“ – hech narsa qilmaslik, ishdan qochish (o'zbek tilida bunga yaqin "qo'l qovushtirib o'tirmoq").

Har ikkala tilda "yurak" saxiyat va his-tuyg'u bilan, "ko'z" e'tibor yoki o'lim bilan bog'liq. "Qo'l" esa har ikkala tilda faollik yoki passivlikni ifodalaydi. **Farq:** Nemis tilida "ko'z" bilan bog'liq somatizmlar ko'proq kechirim yoki e'tibor bilan bog'lansa, o'zbek tilida "ko'z" o'lim yoki hasad kabi kengroq ma'nolarga ega (masalan, "ko'z tegmoq").

2. Strukturaviy qiyos

• **O'zbek tili:** Somatizmlar ko'pincha fe'l+ism birikmasi shaklida bo'ladi: "Bosh qotirmoq", "Yurak ezilmoq". Maqollar yoki hikmatli so'zlarda uzunroq tuzilmalar uchraydi: "Ko'z ko'r, quloq eshitadi".

• **Nemis tili:** Somatizmlar ko'proq fe'l yoki sifat bilan birgalikda ishlatiladi: „Jemandem die Hand reichen“ (yordam qo'lini cho'zmoq). Nemis tilida ko'proq predlogli birikmalar (masalan, „in den Schoß legen“) va uzunroq frazeologik iboralar uchraydi.

Har ikkala tilda somatizmlar odatda qisqa va obrazli bo'lib, fe'l yoki sifat bilan bog'lanadi. **Farq:** Nemis tilida predlogli birikmalar va murakkab so'z birikmalari (masalan, "Hand-in-Hand") ko'proq, o'zbek tilida esa soddaroq fe'liy birikmalar ustunlik qiladi.

3. Madaniy qiyoslanish.

Somatizmlar xalqning dunyoqarashi va madaniy qiymatlarini aks ettiradi.

• **O'zbek tili:** O'zbek tilida "yurak" ko'pincha his-tuyg'u, sevgi va jasorat bilan bog'liq. Masalan, "yuragi to'xtamoq" qo'rquv yoki hayajonni ifodalaydi. "Bosh" aql, mas'uliyat yoki muammoni anglatadi: "Bosh qotirmoq" (o'ylamoq). Bu o'zbek xalqining hissiyotga boy va jamoaviy mas'uliyatga e'tiborli madaniyatini ko'rsatadi.

• **Nemis tili:** Nemis tilida „Herz“ (yurak) ko'proq mehribonlik yoki samimiylik bilan bog'liq: „Das Herz auf der Zunge tragen“ (samimiy gapirmoq). „Kopf“ (bosh) esa ko'pincha aql, mantiq yoki qat'iyat bilan bog'lanadi: „Den Kopf in den Sand stecken“ (muammodan qochmoq). Bu nemis madaniyatidagi mantiq va tartibga urg'uni aks ettiradi.

Har ikkala madaniyatda "yurak" his-tuyg'u va "bosh" aql bilan bog'liq. Bu insoniyat uchun universal tushunchalar ekanligini ko'rsatadi. **Farq:** O'zbek tilida "ko'z" bilan bog'liq somatizmlar hasad yoki o'lim kabi salbiy ma'nolarga ega bo'lishi mumkin ("ko'z tegmoq"), nemis tilida esa „Auge“ ko'proq ijobiy yoki neytral ma'noda (masalan, „Ein Auge auf etwas werfen“ – biror narsaga qaramoq).

4. Pragmatik qiyoslanish

• **O'zbek tili:** Somatizmlar nutqda ko'proq hissiy va obrazli ifoda uchun ishlatiladi. Masalan, "yuragi ezilmoq" qayg'uni dramatik tarzda yetkazadi.

• **Nemis tili:** Nemis tilida somatizmlar ko'proq aniq va pragmatik ma'noda ishlatiladi, masalan, „Jemandem die Hand reichen“ yordamni aniq tasvirlaydi.

Har ikkala tilda somatizmlar nutqni boyitadi va kontekstga ko'ra ijobiy yoki salbiy ma'no kasb etadi. **Farq:** O'zbek tilida somatizmlar ko'proq poetik va hissiy, nemis tilida esa aniqroq va amaliy ma'noga ega.

Misollar bilan qiyosiy jadval:

Tana a'zosi	O'zbek tili	Nemis tili	O'xshashlik/Farq
Yurak	Yuragi katta (saxiy)	Ein großes Herz haben (mehribon)	O'xshash: Saxiyat va his-tuyg'u
Ko'z	Ko'z yummoq (o'lmoq/e'tiborsiz qolmoq)	Ein Auge zudrücken (kechirmoq)	Farq: O'zbek tilida o'lim ma'nosi ham bor
Qo'l	Qo'l tekkizmoq (aralashmoq)	Die Hände in den Schoß legen (hech narsa qilmaslik)	Farq: O'zbek tilida faollik, nemis tilida passivlik
Bosh	Bosh qotirmoq (o'ylamoq)	Den Kopf in den Sand stecken (muammodan qochmoq)	Farq: O'zbek tilida aql, nemis tilida qochish

Xulosa qilib aytganda, nemis va o'zbek tillaridagi somatizmlar inson tajribasining universal jihatlarini (his-tuyg'u, aql, faollik) aks ettirsa-da, ularning ma'nosi va ishlatilishi madaniy kontekstga qarab farqlanadi. O'zbek tilida somatizmlar ko'proq hissiy va poetik bo'lsa, nemis tilida ular aniqroq va pragmatik xarakterga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Богус З.А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты (на материале русского, адыгейского и английского языков): автореф. Дисс... док. филол. наук: – Майкоп, 2006. – 28 С.
2. Богус З.А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты (на материале русского, адыгейского и английского языков): автореф. дисс... док. филол. наук: – Майкоп, 2006: 24.
3. Токарев Г.В. Проблемы лингвокультурологического описания концепта (на примере концепта «трудовая деятельность») / Г.В. Токарев. – Тула, 2001: 114 с.
4. Подгорбунская И.Г. Символ и представление знаний идиоматическими средствами языка (на примере английских идиом с компонентом habd): М., 2005: 72 с.